

SOINUAREN LIBURUTEGIA

Romualda Zuloaga, panderoari berba
eginarazten zion galdakoztarra

Galdakaoko Arteta auzoan jaio zen Romualda Zuloaga, 1913ko otsailaren 7an. Bere garaiko pandero-jotzaile puntakoa izan zen. Plaza publikoa gizonezkoen jabetzakoa zenean, bere tokia hartu zuen bertan. Bere helburu nagusia –inon inoren tokirik aldarrikatzea baino– ondo pasatzea zen; festa maite zuen, panderoa hizketan jartzeko gaitasuna zuen eta plazan lehen lerroa hartu zuen. «Ni ondo pasatzera etorri naiz», erantzuten omen zien punta zorrotzeko galderei. Garai hartan nahiko berritzailea ere bazen emakume batek ondo pa-

 HISTORIA / Amagoia MUJICA TELLERIA

Romualda Zuloaga (1913-1971, Galdakao) lehen lerroko pandero-jotzailea izan zen, plazan gizonezkoa nagusi zenean bere lekua egin zuena. Plazak dantza batean jartzten zituen panderoa astinduz, talentua zuelako eta festa maite zuelako. Euskal Herriko Trikitixa Elkarteak biografia josi dio, merezi duen lehen lerrora ekartzeko.

satzea bere lehentasunen artean jartzea. Eta Romualdaz egunotaraino iristen diren ahotsek horixe nabarmentzen dute: bere alaitasuna, festarako gogoia, nekaezinaren poza.

Euskal Herriko Trikitixa Elkarteak Soinuaren Liburutegia bildumako 17. alea Galdakaoko

artistari eskaini dio. Gontzal Carrasco trikitilari eta historialariak ondu du “Romualda Zuloaga, panderoaren bidaia hilezkorra” biografia. Hortaz, lehen lerrora ekarri du lehen lerrokoa izan zen artista, euskara eta euskal kultura bihotzean tatuatuta zituen.

Ezkerretara, Romualda Zuloaga panderoarekin. Eskuin aldean, bere alaba Belen Ojanguren panderoa joz. Haien etxean ez omen zen inoiz festarik falta.
OJANGUREN ZULOAGA SENDIA

BERE KASA IKASI ZUEN

Arteta auzoko Txapelgorri baserrian sortu zen Zuloaga, erromeria ikusgarriak antolatzen ziren inguruan. Akaso umetako auzo horretan piztu zitzaion pandorako eta festarako grina. Carrascok ondorioztatu duenez, segur aski autodidakta izan zen. «Ez dakigu oso seguru nola ikasi zuen. Bere garaiko pandero-jotzaileek etxean ikasten zuten normalean. Batzuek suertea zuten eta bazuten irakasleren bat inguruan, etxekoren bat edo lagunen bat, baina normalean autodidaktak izaten ziren. Erromerietara joan, ikusi pandero-jotzaileak nola jotzen zuten, etxera bueltatu eta plater batekin edo parean harraipatzen zutenarekin saiatu ikasten. Forma borobila zeukan edozerekin. Horrela ikasi ohi zuten».

Jose Ojangurenekin ezkondu zen, Galdakaoko Bekeako ermita inguruko Dorrearen Punta izeneko baserrikoarekin. «Jose umezurtza izan zen: aita hil zitzaion ama haurdun zegoela, eta bera jaio zeneko erditzean hil zitzaion ama. Romualdaren beraren auzokoak ziren izekoak eta osabak hazi zuten Artetan bertan. Umezaroa batera olgetan igaro ostean, ezkondu egin ziren», jaso du Carrascok bere liburuan.

Behin ezkondata, Bekeara lekualdatu ziren eta bertan egin zuten bizitza. Biak ziren pandero-jotzaileak eta biek maite zuten festa, nahiz eta beren bizitza beti ez izan samurra. Lau seme-alaba izan zituzten: Lourdes, Rosario, Jose Miguel eta Maria Belen.

Rosario alaba 1936ko gerra krudelak hil zuen, sei hilabete txo zituela. «Hegazkin ankerak zerua zeharkatzen ikusten zituenean, Bekeako etxe albo-

ko tunel batean babestu ohi zen Romualda bonbek jo ez zezaten. Gerra bereziki latza izan zen Romualdarentzat: alaba hil ostean, hiru egun behar izan zituen lurperatu ahal izateko».

Gerrak latz kolpatu zuen Zuloagaren eta Ojangurenen familia eta gerraostea ere ez zen samurretik joan Etxebarri baserrian. «Ekonomikoki ez zen oso familia boteretsua. Baserritarrak ziren, ortuak ematen zuenetik bizi ziren eta apoi-loak hartzen zituzten etxean diru pixka bat ateratzeko. Ahal zuten moduan ateratzen zuten bizimodua aurrera».

Frankismoaren lehen urte haietan, Estatu espainoletik langileak ari ziren iristen Euskal Herrira, geroago gertatu zen industrializazioaren lehen urrats modura. Galdakao ere baserri inguru bat izatetik hirigune izatera pasatzeko prozesuan hasia zen, 30.000 biztanlera iristeko geroago. Romualda Zuloaga horren guztiaren lekuko izan zen, bere etxean hartu zituen apoi-loen hizkuntza eta kultura ohituretan bertan.

Gontzal Carrascok bere biografian kontatzen duenez, Etxebarri baserrian senar-emazteak, hiru seme-alabak eta apopilo hartutako hiru langile bizi ziren garaian, Romualda goizaldeko bostetan joaten zen auzoko garbitokira etxeko guztien arropak garbitzera. Auzoko emakume batek –Francoren aldeko familia batekoa– kargu hartu zion, bera garbitokira joaten zenerako ura zikin topatzen zuelako, «etxean dekozuzan makakoen zikinkeriaz beteta». Eta Zuloagaren erantzuna, «Zer esaten zabiz, Juana? Zuk Franco asko gure dozu, ezta? Ba Franco baino makako handiagorik ez dau. Nire etxeko behargi-

nak Francoren, zure eta nire antzekoak dira».

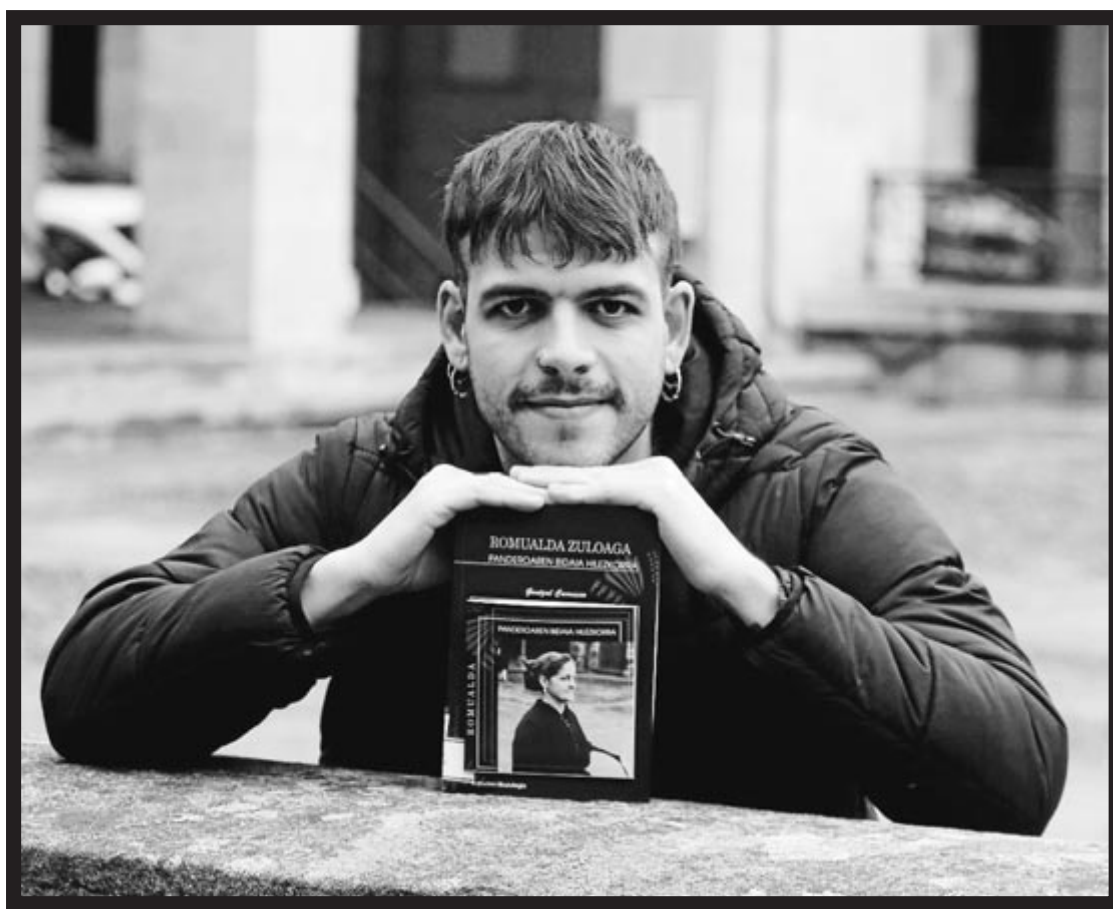
Era horretako kontakizunek erakusten dute Romualda Zuloaga berritsua eta etorri handikoa zela. «Edozein egoeratan irtenbidea aurkitzen zuen. Artista hutsa zen, aurkitzen zuen edozeri buelta emateko gauza zen».

Bere izateko moduak lagun-duko zion plazan lasai paratzen, gehienetan gizonen artean emakume bakarra izan arren.

EUSKAL KULTURAREN ENTZIKLOPEDIA

Umetatik baserrian jaso zituen euskara eta euskal kultura, eta bizitza osoan saiatu zen horiek zaintzen. «Romualda baserritarra zen eta etxean jaso zituen euskara eta euskal kultura. Kultura horrekiko maitasunak eta begikotasunak eragina izan zuen bere izaeran eta ibilbidean. Oso ondo ezagutzen zuen kultura hori», kontatu du Carrascok. Bere etxean euskal dantzak irakasten zituen, eta Galdakaoko Andra Mari dantza taldea eratu zenean, berak josi zituen jantziak. «Euskal folkloreak inguruko entziklopedia bat izan zen, adar guztiak kontrolatzen zituelako; trikitixa, euskal dantzak, jantziak, euskara, abestiak...», nabarmendu du historialariak.

Euskararen eta kulturaren ezagutzaile, maitale eta zaindari izan zen Romualda Zuloaga. Baina ingurua erabat liluratzen zuen panderoa astintzen zuenean. Gontzal Carrascok bere biografia liburuan kontatzen duenez, «inguruko begirasun guztiak bereganatzen zituen bere kasa ikasitako Romualdak. Berba eginarazten zion panderoari. Atzamar guztiekin jotzen zuen. Lortzen zuen soina bestelakoa zen. Joten eta porruen estrofa bakoitzean alaketak sartzen zituen, eta ez zi-

Irudian, Gontzal Carrasco, historialaria eta trikitilariak. Berak ondu du Zuloagaren biografia.
Oskar MATXIN EDESA | FOKU

tuen abesti berean zati bi berdin jotzen. Bazuen sena nortasunez parte bakoitzean ukitu ezberdina sartzeko. Piezaren melodiaren arabera gauzatzen zuen Romualdak erritmoa era batean edo bestean. Buruz ikasitako letrei ere berak asmatu zatiak gehitzen zizkien». Panderoari inork espero gabeko birak ematen omen zizkion Zuloagak, eta bere saltzo eta irrintzi sutuak ere sonatuak ziren. Bere senar Jose Ojanguren ere panderoa jotzen zuen, baina ez Zuloagaren mailan.

«Teknikoki oso ona zen Romualda. Agian gaurko pandero-jotzaileekin konparatuz gero ez hainbeste, baina kontuan izan behar dugu sasoian ez zirela hainbeste trikitilari eta pandero-jotzaile ikusten eta maila desberdina zela. Testuingurua ere beste bat zen. 70eko hamarkadara arte trikitia herri kulturaren babestu zen eta ez zuen beste inon garatzeko aukerarik izan. Testuinguru horretan, Romualda Zuloaga

oso pandero-jotzaile ona izan zen. Trebea zen eta oso ondo jotzen zuen. Senarrarekin ere jotzen zuen, Jose Ojangurenekin, eta nabaritzen da Romualda abilagoa zela. Bada argazki bat biak elkarrekin panderoa jotzen ageri direna. Jose begira-begira dauka Romualdak, miresmenez. Haien alaba Beleni aipatu nion ‘maiteminez’ begiratzen ziola aitak amari argazki horretan. Eta Belenek esan zidan ezetz, Jose Romualdari begira dagoela haren erritmoari jarraitzeko. ‘Hain trebea zen panderoarekin, ez zen erraza berari jarraitzea’, kontatu du Carrascok.

Jose Ojanguren pertsona garrantzitsua izan zen Romualda Zuloagaren bizitzan. Garaiko jendartearen gizonen hartu ohi zituzten roletatik apartatu zen eta horri esker pandero-jotzaile lasai ibili zen gustatzen zitzaiena egiten. «Gaur egun bortitza gertatzen da esatea senarra ‘malguagoa’ zenez Romualdak gustatzen zitzaiena egin ahal izan zuela. Gaur egu-

netik begiratuta, gogorra egiten da hori esatea. Belenek, haien alabak, asko nabarmen-tzen du hori. Tristea da hori onartzea, baina egia da sasoi-an, generoaren araberako rolen banaketan, badirudiela Josek gizonetara inposatzen zitzaizkion rol horretatik alde egiten zuela. Emaztea panderoa jotzera joaten zen munduan barna beste gizonetara batekin, eta berak animatu eta bultzatu egiten zuen, eta bera etxean geratzen zen seme-alabekin. Jose Romualdaz harro zegoen. Berak ere panderoa jotzen zuen eta konturatzen zen Romualdak berak baino hobeto jotzen zuela. Gainera, Romualdak saltzoak egiten zituen eta koplak kantatzen zituen. Jose jakitun zen Romualda artista puska bat zela, abila zela. Bere garairako gizon modernoa izan zen, eta baita Romualda ere», uste du Carrascok.

«Inguratzen zituzten trikitilari guztiak gizonak ziren arren, ez pentsa Romualda bati ere kikiltzen zenik. Berak ez zuen panderoa jotzea balentriarekin lotzen, plazara lotsa-

rik gabe ateratzeak ez zuen ausera bilakatzen. Askotan Jose eta umeak etxean utzita irte-tzen zen kalera berak gura zue-na egitera. Ganorabakotzat izango zuten askok, baina Romualda argia zen, eta jakingo zuen helduko zitzaizkion iruzkinei hanka egiten. Berak panderoari ekin eta koplak botatzea besterik ez zuen gura». jasotzen da biografian.

ALBOKARIAK ETA TRIKITILARIAK

Albokariarekin eta trikitilariarekin aritu zen bikote Zuloaga. Mariano Barrenetxea albokariarekin plaza dezente egin zituen, gertukoak ziren. Barrenetxeari esker iritsi dira egunotaraino

Panderoari inork espero gabeko birak ematen omen zizkion Zuloagak, eta bere saltzo eta irrintzi sutsuak ere sonatuak ziren. Panderoa hizketan jartzen zuela esaten zen

«Erromeriak, panderoa, trikitia.... gustatzen zitzaizkion. Arraroa zen emakume bakar- raziak hainbeste gizonen artean, baina dena- ren gainetik ondo pasatzea gustatzen zitzaion»

Jose Ojanguren eta Romualda Zuloaga senar-emazteak panderoa jotzen, Galdakaoko Euskal Jaietan. OJANGUREN ZULOAGA SENDIA

albokaren inguruko zehazta- pen historiko eta morfologi- koak. Horrez gain, Romualda Zuloagari buruzko kontuak ere jaso zituen Barrenetxeak, Gon- tzal Carrascok berak liburuan nabarmendu duenez. «Bere le- rroetan Romualdaren inguru- ko pista ugari utzi zizkigun al- bokariak, pandero-jotzailea baino hamarkada batzuk be- randuago hil zenak. Informa- zio-iturri oparoa da guretzat Mariano, berari esker ezagu- tzen ditugu Romualdaren kon- tu ugari. Oso begiko zuen pan- dero-jotzailea albokariak».

Antonio Aiesta, Silvestre Elezkano “Txilibrin” eta Mar- tzel Arrieta “Borlas” bidela- gun izan zituen askotan.

1960ko hamarkadan, herritik hirira egin zuen salto Zuloagak, urte pare bat eman baitzituen Ballet Ollaeta eta Dindirri dan- tza taldearekin pandero-jotzai- le. Carrascok liburuan konta- tzen duenez, «Jose Luis Bengoa Zubizarreta kazetariak fitxatu zuen Romualda Olaetarako. Li- luratu egiten zuen Bekeakoaren indarrak, idatzi zizkion hamai- ka albistetan adierazi bezala. Miretsi egiten zuen». Zubizarre- ta irratan ere aritzen zen kaze- tari, eta askotan aipatzen omen zuen Romualda. Bere heriotza- ren berria irratan emateaz Zu- bizarreta bera arduratu zen.

Galdakaotik Bilbora egin zuen salto, ermita eta mendial- deko erromeriatatik antzoki eleganteera pasatu zen Olaeta eta Dindirri bezalako konpainia sonatuekin. Panderoa inguru horietara pasioz eramane zuen, baina ez zen inoiz apartatu Gal- dakaoko Andra Mari Dantza Taldetik. 1955ean sortu zen eta beti topatu zuen magala bertan Zuloagak. Pare bat urtetan Bil- boko konpainia horiekin aritu ondoren, berriz bueltatu zen Andra Mari ingurura. Eta imaji-

na ezineko tokietaraino iritsi zen bere panderoarekin Andra Mariaren eskutik, Gales eta Inga laterrara kasu.

Mariano Barrenetxea eta Romualda Zuloagak Europako hainbat herrialdeetara bidaia- tu zuten Andra Mariako dan- tzariarekin batera, eta Galesko Llangollen jaialdian sarituak izan ziren.

«Galesen egon zen behin se- guru eta agian bitan. Sari ba- tzuk eskuratu zituzten Maria- nok eta berak. Harrigarria da, 1965. urtea zen, Franko hiltze- ko hamar urte geratzen ziren oraindik, eta emakume batek irabazi zuen saria, panderoa jotzen eta euskaraz abesten, seme-alabak eta senarra Gal- dakaon zeudela. Euskal jen- darteak jakin beharko genu- keen zerbait da zalantzarik gabe. Baina, tamalez, Romual- da nahiko ezezaguna da», bota du hausnarketa Carrascok.

1964an lehen edizioan eta 1967an bigarrenean, Romual- dak eta Mariano Barrenetxeak “Alboka: bailables vascos” dis- koa argitaratu zuten; bat albo- kari eta bestea kantari eta pan- dero-jotzaile.

EZ ZITZAION PILA AMAITZEN

«Romualda oso pertsona alaia zen eta asko gustatzen zi- tzaion jaia eta ondo pasatzea», nabarmen-tzen du behin eta berriz Gontzal Carrascok. Bere biografiaren izenburura «pan- deroaren bidaia hilezkorra» ideia ekarri du horregatik, Zu- loagaren izaera hori goratzeko. «Euskal folklorearekin lotuta- ko jaiak, erromeriak, pande- roa, trikitia.... asko gustatzen zitzaizkion. Arraroa zen ema- kume bakarra izatea hainbeste gizonen artean, baina dena- ren gainetik ondo pasatzea gusta- tzen zitzaion berari. Ondo pa- satzeko grina zen bere izaera-

ren oinarria. Ematen zuen pila ez zitziola inoiz agortzen, ez berari ezta bere ingurukoei ere. Galesera joan ziren behin baino gehiagotan. Atzerritarren aurrean jotzen aritzen ziren, haiek seko txundituta utziz. Eta kontatzen dute euskaldunek ez zutela inoiz amaitzen jotzen; jo, jo eta jo. Azkenerrako parean zituztenak etxera joaten ziren lotara, euskaldunei –tartearen Romualdari– ez zitzaielako pila amaitzen. Nekaezinak ziren», esan du Carrascok.

Etxekoek ere halaxe gogortzen dute, alai eta festarako prest. Bere alaba Belen Ojangu-renek kontatzen duenez, «gaitzak jota zegoenean, panderoari ekiteko eta kantatzeko ohetik altxatzen zenean, sinesgaitza zirudien izaten zuen eraldaketak. Goitika ibiltzetik ingurukoak goititzera igarotzen zen amen batean. Romualdaren ikusleek pandero-jotzailea osasunez makal ote zegoen egiten zuten duda izaten zuen orduan alabak gogoan, bera besterik ez baitzen egoten amaren gaixotasunaren jakinaren gainean. 'Jakingo ote dute lehentxoago ohean etzanda eta gonbitoka ibili dela?'».

1971n pausatu zen Romualda Zuloaga, gazte. Garaian sonatua izan zen arren, urte askoan itzalean egon da bere bizitzaren istorioa. Baina azken urteotan saiakera berezia egiten ari dira Galdakaoko Udaletik eta herritik Romualda Zuloagari bere tokia emateko. Bide horretan, 2017ko martxoaren 8an inauguratu zuten Urreta auzoko Romualda Zuloaga Artetxe plaza. Eta murala ere egin diote bere herrian pandero-jotzaile talentudunari. Zuloagaren aitortza egiteko bidean, Gonzal Carrascoren biografia beste gailur bat izan da.

2017an Romualdaren omenez murala egin zuen Galdakaon, bere herrian.
GAUR8

Egileak aitortu duenez, informazioa biltzea ez da erraza izan; besteei buruzko informazioaren barruan begira egon behar izan du, bigarren lerroari begira. «Hori da liburu guztiaren tesia, era batean. Ema-

kumea izateagatik, 60ko hamarkadan ibili zelako, ez dago informazio asko Romualdaren inguruan. Gizona balitz informazio gehiago izango zen. Romualdaren kasuan, bi iturri mota erabili ditut; dokumen-

talak eta ahozkoak. Dokumentalak informazio osagarria baino ez dira izan, apenas dagoelako bere inguruko informazio gehiago. Eta ahozkoetan elkarriketak izan dira liburuaren funtsa, alabarenak eta bilobarenak». Belen Ojanguren eta Desi Sanchez ama-alabak izan dira, beraz, informazio iturri preziatu hori.

Romualda Zuloagaren bizitzaren berri jasotzean, beste gogoeta bat pizten da bidean: Maurizia Aldeiturriagaz gain, izan ziren emakume pandero-jotzaile gehiago –Mauriziak eta Romualdak elkarrekin jo izan zuten–. «Maurizia Aldeiturriagaren inguruan informazio gehiago daukagu. Eta bada zapalkuntza patriarkalaren adibide bat. Emakume bat eta bakarra da, mitifikatu egin duguna. Eta eredu bihurtu dugu. Maurizia bat izan da beste askoren artean. Batzuetan ematen du emakume bat goratzean beste guztiak ordezkatuak daudela horrekin, ñabarduraren beharrik gabe bezala. Maurizia bakarra da eta berekin betetzen ditugu emakume guztiak, ordezkatu egiten ditugu. Bakoitzak bere historia dauka eta beste emakumeei ere ahots propioa ematea beharrezkoa da», iritzi dio Carrascok.

«Plazan ibiltzen ziren emakumeak normalean gero etxera joaten ziren zaintza lanetara edo beste gauzetara, gizonen plazan eta tabernan jarraitzen zuten bitartean. Emakume izatea traba izan da bere inguruko informazioa lortu ahal izateko, baina hori ezin da izan aitzakia emakumeek itzalpean segitu dezaten. Historialarion lana ere bada historiografia feminista eraikitze ahalegina egitea», amaitu du ikertzaileak.

